

Տ Ե Ր Ը

ԳՐԱԿԱՆ

Երբ մուծելը իջան, Յովսէփ Արևմաթացին նոճեփայտէ իր Զահը վառած ըլուրէն ձոր իջաւ, որովհետեւ տանը մէջ գործ ունէր:

Միայնուիման ձորին կարծր խիճերուն վրայ ծնրազրած՝ մերկ երիտասարդ մը առաւ որ կու լաւ: Իր մազերը մեղրի գոյն ունէին և մարմինը ճերմակ ծաղիկի կը նմանէր. բայց իր մարմինը վերաւորած էր փուշերէն ու իր մազերուն վրայ իբրև պսակ՝ յոխոր ցանած էր:

Եւ ա՛ն որ շատ ինչքեր ունէր, ըսաւ երիտասարդին որ մերկ էր. «Ձեմ զարմանար որ ձեր վիշաք այսքան մեծ է, որովհետեւ իրօք արգար մըն էր»:

Ու երիտասարդը պատասխանեց.

— Ես Յիսուսի վրայ չէ որ կու լամ, այլ իմ վրաս. ես ալ ջուրը գինիի փոխեցի, բորոռները բժշկեցի, կոյրերուն աչքը բացի, ջուրերուն վրայէն քաշեցի և գերեզմանները բնակողներուն դռները վանեցի: Ես ալ սողածներուն հաց տուի առապատին մէջ ուր սնունդ չկար, մեռելներուն յարութիւն տուի, և իմ հրամանովս, աւրօխին առջև, անպտուղ քղեցի մը չորցաւ. բոլոր այն բաները զոր Յիսուս ըրաւ՝ ես ալ ըրի: Եւ սակայն զիս չխաչեցին... Ահա թէ ինչու կու լամ»:

Օ. Վ.

Երկրի վրայ, գերուած Հռոմէն, երբ մեծ մարզարէն կը բարձրանար իր վերելքին:

Մարդ մը կ'ըզձար թագաւորութեան՝ ուր իշխան ըլլաւ կ'ուզէր, ուրիշ մը կը տեսնար թագաւորութեան մը՝ ուր բոլոր մարդերը իշխաններ պիտի ըլլային:

Խ. Ծ.

Զ Ա Ր Ե Ն Ց

ՀԱՅ ՀՈԳԻԻ ՎԵՐՋԻՆ ԵՐԿԻԶԸ

Սոյն ճառը խօսուած է Նիւ Եորքի մէջ, Հայ Գրականութեան Բարեկամներու Միութեան ունեցած մէկ ներքական դաստիարակութեան — 1960 Մարտ 25-ին — Շիֆալոյթէ յաղակալէս նշանուած, ՏԻՍ. Համբարձում Բէկիմեանի կողմէ:

Պարտք կը զգամ և պէտք է խոստովանիմ, թէ Հայ Գրականութեան Բարեկամներու հրաւերը խոր յուզմունք արթնցուց ներսս: Հայ գրականութիւնը հօր ունեցած է բարեկամներ, որ ունենայ հիմա, Սփիւռքի մտաւորական Սահարայի մէջ, Անապատէ մը աւելի, Հայկական Սփիւռքը ստեղծած է Տանթէական Պարունակ մը, որուն մէջ ծոյն կրակով կրկնող Հայը աւելի անզիրոյ կատաղութեամբ կ'ատէ իր ազգակիցները քան զանոնք, որոնք զինքը արմատախիլ ըրին:

Օտար արեգակներու անբարեխիղճ հըրկիզումին տակ մեր բնկորները ներկայիս մատնուած են անխուսափելի մոխրացումի: Այդ գիտակցութիւնը միզ պէտք է պարտադրէ, որ եթէ չի կրցանք հաշտ ապրիլ մեր կեանքի ընթացքին, բարեացակամ ըլլանք իրարու հանդէպ հոգեվարքի մեր վերջին օրերուն:

Յիլեհ Չարեմց ալլարանական քերթուած մը գրած է, Մահուան Տեսիլ անունով: Այդ ոտանաւորին մէջ Չարեմց կ'ողբկոչէ մեր ձաւոր անցեալի մեր ազատագրական շարժումի գործիչներն ու զաղափարախօսները: Չարեմց փքոց մը կը դնէ Բանձի ուրուականին ձեռքը որ այդ փքոցով կայծերու հեղինակը վառ պահէ «Համարեա հանգած մի խարոյկ, տաքնապով թարթող մի կրակ»: Բաճիկի և իր հետեւորդները վերջապէս արծարծեցին կայծ մը մեր մէջ: Մեզի սորվեցուցին կուսիլ ու մեռնիլ յանուն մեր ազգային ու մարդկային արժանապատուութեան: Բայց մենք չուտով մոռցանք, թէ

ինչեւ համար կը կուռնիք և որո՞ւ դէմ: Մոռցանք մեր բուն նպատակը: Մոռցանք մեր դարաւոր թշնամին: Մեզի հետ մնաց կռուելու մարմաջը — կռուի՛ր՝ կռուելու համար — տեսակ մը յարաճուն հրգիհ, որ մենք կը հովանարենք մեր հարազատ եղբոր դէմ:

Մեր կուսակցութիւնները ու անոնց հետ մեր մամուլն ու Եկեղեցին, մեր դպրոցները, մեր բարենպաստակ կազմակերպութիւնները և նոյնիսկ մեր ընտանեկան բոյնը պարզապէս վերածուեցան փքոցի, հակադիր կայաններու:

Յուզումին ու խռովքին հետ, Հայ Գրականութեան Բարեկամներու Միութեան հրաւերը նաև արթնցուց իմ մէջս թեթև սփոփանք մը: Ես մխթարուեցայ այն գիտակցութեամբ թէ ես չէի միանալ խնդր, կային և ուրիշներ, նոյնիսկ խենդերու կազմակերպութիւն մը կամ կազմակերպուած խնդր, որոնց հետ խօսիլը կրնար ինծի ապահովիլ ժամանակաւոր ապաստան մը, ուր ես կրնայի վայելիլ իմ խենդութիւնս, առանց խպնելու: Քիչ մը ցնդած պէտք է նկատուիք մենք որ հոս, հեռուոր Ամերիկայի, — այս Քատիլանդներու, Քլենթրի Քլեյններու ու քոթթէյլ բարթիներու զրախտաժայռին մէջ, Հայակա՛ն գիր ու գրականութեամբ կը հետաքրքրուինք: Ես չեմ գիտեր թէ դուք ի՞նչ գործերով կը զբաղիք: Ով գիտէ ի՞նչ բազմաճեններ, աւելի կարևոր երազներ թաղած էք: Բայց ես իմ մասին ըսեմ, թէ գրականութիւնը եղած է իմ առաջին սէրը: Պարագանքը պարտադրեցին որ վիրաբոյժ ըլլամ: Դժգոհ չեմ: Բայց յաճախ կը զգամ հոգեկան անբաւարարութիւն մը — կը փնտռեմ փախուստ փառաբանուած մտադրութիւնէն, որ իմ արհեստս է:

Լեզուն ազգի մը հաւաքական հոգիին ամենացայտուն յայտարարն է: Լեռնցիներու հովը կ'եղանակաւորէ, մեղեդիի մը կամ կազմանքի կը վերածէ այդ խօսքը: Նման ուրիշ լեռնցիներուն, հայուն բանաստեղծական խօսքը գերազանցապէս քնարական է, բայց աւելի տխուր, որովհետեւ իր կեանքը եղած է անբաղդատելիօրէն տխուր: Թախիծը հայ բանաստեղծական խօսքի ա-

մենատիրական յուզումնէն է: Զարեհ կը սիրէր տխրութիւնը, կը սիրէր ձթախիծը ջինջ, խենդանման, ստեղծագործող յ, իրեն համար այդ տխրութեան կենսադրուր է մի անսահման կարօտ, մի անափ սէր էր: Եւ ահա այդ սիրոյ ու կարօտի երգերէն մին, իր ամենածողովրդական ոտանաւորը, հաւանաբար ամենուրեք ծանօթ, բայց կ'արժէ կրկնել ու կրկնել որպէս ազօթք:

Ես իմ անուշ Հայաստանի տրեւահամ բառն եմ սիրում,
Մեր հին սաղի ողբանուագ, լացակումած
լարն եմ սիրում,
Արեւմտեան ծաղիկների ու վարդերի բոյրը
վառման, վառման,
Ու Նայիրեան ալիքների հեղաճկուն պարն
եմ սիրում:

Սիրում եմ մեր երկինքը մուգ, ջրերը ջիւլ,
լինք լուսէ,
Արեւն ամրան ու ձմեռուան վիշապաճափ
բուրբ վնսմ.
Մթնում կորած խճիքների անհիւրընկալ պա-
սերն սեւ,
Ու հնամենայ քաղաքների հազարամեայ բարն
եմ սիրում:

Ուր էլ լինեմ չեմ մոռանայ ես ողբաճափ
երգերը մեր,
Զեմ մոռանայ ալօրք դարձած երկաթագիր
գրերը մեր.
Ինչքան էլ սուր՝ սիրես խոցեմ արիւնքաճ
վիրերը մեր
Ելի ես օրք ու արնավառ իմ Հայաստան եարն
եմ սիրում:

Իմ կարօսած արօք համար ոչ մի ուրիշ հեեքաբ
չկայ,
Նարեկացու, Քուչակի պես լուսապսակ ցա-
կաս չկայ,
Աթաբեկ անցիւր, Արաբասի նման հեմակ
գազաբ չկայ,
Ինչպէս անհաս փառքի նամբայ, ես իմ Մա-
սիս սարն եմ սիրում:

Մեր գրականութիւնը լեցուն է հայրե-
նասիրական երգերով, մեծ մասամբ Հայ
հոգէն հեռու, Պոլսոյ, Թիֆլիսի, Մոս-
կուայի, Բեքորկարաի, Դորպատի, Վենն-

տիկի ու ֆարիզի վերնախորհրու կամ գրասենեակներու մէջ գրուած :

Չարհնցի Սա իմ անուօր հողային հարազատութիւն մը ունի : Ան կը բուրէ հայու արիւնով ու քրտինքով թրծուած հողի հոտ, և կու տայ հայ արեւով ջերմացած հայ բառի համը :

Մենք կրնանք ըսիլ Չարհնցի մասին ինչ որ ինքը ըսաւ Թումանեանի մասին : «Արժատներ ունէր նա հողում : Իր երգերը, գեղջուկ նայիրցու քրտինքով էր նա ողողում : Հանճարեղ երգերում նրա իր երկրի արեւն էր շողում» :

Կարծեմ Ահարոնեանն էր որ առաջին անգամ ըլլալով նկատեց այս բառի հարազատ հայկականութիւնը : Սա իմ անուօր մէջ կան կարգ մը ուրիշ Չարհնցակերտ հախցի բառեր, արեւմտեան, արեւմտա, հազարամեայ : Կայ ուրիշ բան մը ես, աւելի թաքուն, խորապէս հայկական : Կայ թախծոտ ներդաշնակութիւն մը բառերու ետեւ, բառերով քողարկուած : Երբ այլեւս չենք խորհրդի բառի բուն նշանակութեան մասին, իրենց երաժշտութիւնը կը յամենայ մեզ հետ ու կ'ըսէ աւելին :

Սա իմ անուօր վերջին տունին մէջ կը յիշատակուին երկու անուններ, Նարեկացի և Քուչակ : Այս երկու բանաստեղծներու ստեղծագործութիւնները կրնան նկատուիլ մեր քերթողական արուեստի համընթաց հասանքներու յորդառատ զեղումները, խոյանքներ եթէ ոչ ակնադրելներ : Ոստքս կղերական ու աշխարհիկ բանաստեղծութեան մասին չէ : Էնք հետաքրքրուիմ նաեւ զրաբարի ու աշխարհաբարի խնդիրներով : Ես աւելի նկատու ունիմ իւրաքանչիւր ըստեղծագործողի հոգեվիճակը, Հոգեկան կապանքներով կաշկանդուած Նարեկացին չէր կրնար բացէ ի բաց ըսել իր ըսելիքը : Ան խորասուզուեցաւ ինք իր մէջ և ինքնագալար ներհայեցութեամբ միմեկից իր ժողովուրդի և իր խորունկ թախծին ու սէրը : Աստուածամայրը ղրկողը Նոնա մըն էր և ընդգնէրս սափորս : Ան ունէր գալար ու յղուկ մասներ, նուրբ յօնքեր՝ նման կից կամարներու, ու աչքեր վառ որպէս ասաղերը, և տաք՝ ինչպէս կէսօրուայ արեւը, նեճեմ թէ նեճեմ միջօրէի ժամը : Ահա կաթիլ մի կաթիլ քումք կուսութեան անձն

իմ անձեռեալ, կենաց ինձ զօրէն : Ինչպէս պիտի ըսէր Մեծարենց, անոր տողարած հոգին վերէն շիթ մը զովութիւն կը հայցէր : Սրամանթօ, որ շատ կը պարտէր Նարեկացիին, տաանեակ մը դարեր յետոյ, Նոյն տողորումով Սրշալոյսէն լոյսի կաթիլ մը աղերսեց :

Ու բոլոր մեղածներուն ուրուականներն այս գիտեմ, Այնքուս եւ հոգիս նեճ Արշալոյս պիտի սպասեմ...
Որպէսզի, կեանքներուն ծառերը յագեցնելու համար, Թերեւս վերէն իրենց վրայ կարիլ մը լոյս իյնայ...

Նարեկացին չի բաղձար կեանք, այլ ճենճերիլ միշտ կենարարին յիշատակով : Ոչ հարսանիքի խնձոյք, այլ միայն զփոսայի անձկութեամբ մաշիլ և ընթանալ բայց չի հասնիլ : Գեղեցիկը, վսեմը, Նարեկացիին համար պէտք է մնայ անհաս, անմատչելի, կիրքերէ վեր և հետեւաբար անպղծելի : Ինքնակեղծք վարդապետը կը նախընտրէր զոհուիլ քան յագուրդ տալ իր մարդկային մարմնին : Նորէն չէ՞ք յիշէր մեր միւս մեծ բանաստեղծ՝ Դանիէլ Վառուժանի սա տողերը.

Մերկ ըլլաւ դու բանասեղծի մ' հոգւոյն պէս.

Եւ հետեւոս այդ մերկութեանը ներքեւ Տառապի մարդն ու չի կրնայ գալիլ եղ :

Թէ հաւրկ ըլլայ զոհ մը ընել եղ պարգեւ, Բագինիլ ես պիտի ուզեմ մօրբուլի, Որպէսզի զուգը ըմպէ արեւմտ հուսկ կաթիլ :

Իր խորունկ բարութեամբ, իր երաժշտականացած թախծով իր հնչական սիմպոնիզմով, իր բնութագրաւորութեամբ և իր զգալի-թափան մօտեցումով Նարեկացին ներկայ է մեր գարու բոլոր վաւերական բանաստեղծներուն մէջ : Ես իմ անուօր մէջ, Չարհնց ընտեց Մասիսի սարը Որպէս անհաս փռաքի ճամբայ և մենք մասնաշնչեցինք Նոյն աստուծոյ թախծի թեւադրական ներդաշնակութիւնը Նարեկացին

յաճախ քաղեց իր խորհրդանշանները բնու-
թենէն և համահնչիւն բառերու միասու-
թեամբ ուզեց թիւադրել իր խորը թաղ-
ուած յուզմունքը.

Շուեանն տղեր հովքին,
Շողոպղեր դէմն արեգականն
Այն հիւսիսային հովքն,
Հով հարեալ գոհար շուեանէն
Այն հարաւային լեռնէն,
Քաղցր օդով ցօղեր շուեանէն
Շուեանն շաղով լցեալ
Շողոպղով շաղ մարգարտով:

Այս քառնեկեց բառերուն մէջ շ գիրը
տասնեկեց անգամ կը յայտնուի: Շ գիրը
զգուշող շոյող հնչիւն մը ունի փառաքուշ,
Տանք Վահան Տէրհանէն ստանաւոր մը,
Հրաժեշտի Գաղիլը, որուն մէջ Նարեկացիի
ազդեցութիւնը աւելի նկատուի է.

Ամէն վայրկեան սիրով սրտում ասում եմ ես
մնաւ բարով,
Բարբ արեւին իմ բոց սրտում ասում եմ ես
մնաւ բարով:
Մնաւ բարով ասում եմ ես բոլոր մարդկանց
չար ու բարի,
Տանջուող ու որբ աղամորդուն ասում եմ ես
մնաւ բարով:

Երկնի հովքին, կանաչ ծովին, անառններին
խոր ու մրին,
Գարնան ամպին լոյս ոլորտում, ասում եմ
ես մնաւ բարով:
Ոսկեօրայ իմ յուշերին, իմ գիշերին, իմ
փշերին,
Արտոյններին՝ օսկի արտում, ասում եմ ես
մնաւ բարով:

Մաղիկներին դեռ չբացուած, դեռ չկիզուած
հոգիներին,
Մանուկներին վառ-խլթոյն, ասում եմ ես
մնաւ բարով:
Գնում եմ ես մի մուր աշխարհ, հեռու եր-
կիր, էլ չեմ գալու,
Բարի յիշեմ ինձ ձեր սրտում, մնաւ բարով,
մնաւ բարով:

Կրկնէնք տողը, «Ոսկեղջիթայ իմ յու-
շերին, իմ գիշերին, իմ փշերին» ու անց-
նինք:

Հիմա Արեւմտահայ Տէրեանի, Միսաք
Մեծարենցի Սիրերգը.

Գիշերն անոյց է, գիշերն հեծապին,
Հաջիւղով օժուն եւ բալասանով,
Լուսեղէն ճարմէն ես կ'անցնեմ գինով.
Գիշերն անոյց է, գիշերն հեծապին...

Համբոյրներ կու գան հովէն ու ծովէն,
Համբոյր, լոյսն որ չորս պիտ կը ծաղկի,
Այս գիշեր օտն է, հոգւոյս կիրակի.
Համբոյրներ կու գան հովէն ու ծովէն:

Բայց լոյսն իմ հոգւոյս էիչ էիչ կը մաշի.
Շրթունքս եւ ծաւաւ միակ համբոյրին...
Յնձաղին գիշերն է լոյս ու լուսին,
Բայց լոյսն իմ հոգւոյս էիչ էիչ կը մաշի...:

Մեծարենցի մասին Չարենց գրեց.

Արիւն է եղել աշխարհում: Եղել է ինչեւն
ու կուի:
Լեռնացել եմ ուժեր վիթխարի, ամենի ելած
իրար դեմ:
Աշխարհից հեռու մի գիւղում, եղեգնեայ
մի սրինգ կտրած,
Արեւ է երգել ու զարում այս հիւանդ հան-
ճարեղ պատանին:

Եւ սա Տէրեանի մասին.

Սիրտ, քնքուշութիւն, սանտիմենտ-
երգ, և ցնորք և թախիծ... Ո՞նց ապ-
րդեցիր աշխարհում, այս ահեղ դարում, գու-
Տէրեան, Ու,

Եւ ոգին, նայիրեան ոգին,
Տառակի նման քեւաքափ
Ընթանի իր հին մտմոմին,
Հեծում եր Տէրեանի ձայնով,
Նայիրեան այդ վերջին պոեզի,
Թէ չկայ փրկութիւն նոր
Աշխարհում մոռալ ու մրին:

Յետոյ՝

Նայիրեան վերջին գուսանի
Ոգին եր անից քայտում...

Միսաք Մեծարենց ու Վահան Տէրեան
Նարեկացիի «Մագաղաթեայ Մրմունջ»-ը
արդիացնող քերթողներ էին: Անոնք գրե-
ցին իրենց շիրմոցային ներաշխարհէն, ե-
րազելով և երեւակայելով: Սկիզբները Չա-
րենց ալ գրեց, ինչպէս ըսաւ Աղբալեան,

Տէրեանի հետքով, գործածեց Տէրեանի նուագուն լեզուն, ու անոր փաղաքուշ բաները, առուն, յուն, մուռ, մուռ, բորբ, բոց և այլն, Բայց ահա եկաւ տուրազանն արախնոտ: Ձարեանց արձանագրուեցաւ կամաւոր, ... գնաց մինչև Վան, ուր տեսաւ կոխ ու նահանջ, աւեր ու արիւն, և մահ, մահ, մահ հանուր, ընդհանուր: Եղիշէ Ձարեանց մարտունեցաւ իր ժամանակի, իր ժողովուրդի ահաւոր մղձաւանջին մէջ և զգաց մինչև իր ողնածուծը հայուն աղէտն ու ախր, անոր վախը, իր լեզուով՝ անոր անճշ:

Ո՛րքան եր մեզ հարազատ
Դարերով պարտուած մեր ոգուն,
Որ տեսել ես հազար խարազան
Բայց կրկին մնացել Յոկուն,
Ո՞րքան եր մեզ հարազատ
Այդ անը, որ դարձած արդէն երգ,
Մեզ պահում եր շրջալուծ իր հետ...:

Բայց անա բարձրացաւ մի օր
Այն հողով — ուրպակն արևմտ,
Սամուի նման անաւոր
Տարածուեց աշխարհի հունով —
Ոսնասակ արաւ աշխարհում
Իրաւոր քաղաքներ, տներ,
Աւերեց երկիրը մեր ողջ
Սեւ անպատ ծինեց... ..:

Մանկալի նման մահաբեր
Նա հնձեց օրերում այն սեւ
Բարձրաբերձ աղետասանը մեր
Մեր երգի պարտեզը լուսե:
Նա ժողով մահու գերադիմ,
Նա հնձեց բերքի նման սուրբ
Նայիրեան դուստներ անթիւ,
Նա ամբողջ մի անմահ ժողովուրդ:

Բարձրաբերձ աղետատունը Վանն է ու
երգի պարտեզը՝ Ակնը: Վասպուրականցի էր
Նարեկացին, որուն ահիւնը փոխադրուե-
ցաւ Ակն: Վանի կողմերէն կու գար Նա իմ
անուշի մէջ յիշատակուած միւս յիշատա-
պահ ճակատով գուտանը՝ Նահապետ Բու-
լակ, որ իր ստեղծագործական կեանքի մեծ
մասը անցուց Ակնոյ շրջակայքը, Անտունի-
ներու գաղթաշխարհը: Իր գրչանունը՝ Բու-
լակ, աղաւաղում մըն է թրքական տքէտ-

չէկոնի, որ կը նշանակէ քիչ մը ցոփ, փո-
ղոցային, ինքնակուշ պարող: Պանդխտու-
թեան հետ կու գայ աւանդական հանգոյց-
ներու լուծում — հին կծիկները կը քակ-
ուին, կապերը կը թուինան, նոյնիսկ կը
խաղախն: Պանդխտը չի զգար այն անա-
ծանքը որ կը զգար հանգէպ հին բարձրուն:
Նահապետ Բուլակ յեղաշրջեց Քրիստոնէու-
թեան սրբապետը — ու Նարեկացիի եր-
կերպագած — սխալները:

Ճշմարիտ արուեստագէտը, Նարեկացիի
պէս, բնութիւնէն կը քաղէ այն ճանաչելի
խորհրդանիշները, որոնցով ինքը կրնայ բա-
ղադրել թուրքացած գեղեցկութիւն մը՝
որը աւելի իմաստով է քան կարելի է
տեսնել խառնիճաղանձ և ճապար բնութեան
մէջ: Նորէն երեւակայեցէք սանդուխտ: Ար-
ուեստագէտը իր բարձունքէն քիչ մը վար
կու գայ, մեղի կը հայէ մեղի ծանօթ ու
հաճելի հնչիւններով, գոյներով, պատկեր-
ներով, մինչև որ մենք համոզուինք, ու
բարձրանանք իրեն հետ — մեր բնական
խելճութենէն վեր:

Արուեստի մէջ գեղեցիկը արուեստա-
գէտի զգալուն հոգիի երկունքովն է որ կը
ծնի ու ծնելէ առաջ ու յետոյ կը պարտադրէ
զոհաբերում: Ձարեանցի լեզուով՝ աղջակի-
զում: Նահապետ Բուլակ խորունկ ապ-
րումներ, ներքին երկպառակտում, հոգեկան
խռովք շարձանագրեց: Իր տաղերը հա-
ճելի են բայց ոչ խորապէս յուզող: Հաս-
կնալի է որ Համայնաբար Ձարեանց ինք-
զինքը աւելի մօտ զգաց Բուլակի պէս
աշխարհիկ տաղասացներու քան կրօնական
բանաստեղծներու: Իր զրական ճառերէն
մէկուն մէջ Ձարեանց խոստովանեցաւ իր
պարտքը միջնադարեան երգիչներու, «Հան-
ճարեղ ճարտարութիւն իր օրակուսով: Ձարեանց
հանճարեղ բառը աւելցուց, զգոյնի ու
երանգների և նիւթի մշակման ինքնատպու-
թեան իմաստով»:

Ատենին Ձարեանց ծեփծեփեց Բուլակի,
Սայաթ Նովայի, Նապաշ Յովսէփանի և
Յովհաննէս Թումանեանի արտայայտչական
ձևակերպութիւնները: Արդիւնքը անյաշող
էր: Տարբեր էին ժամանակները, տարբեր
էր Ձարեանցի հոգեվիճակը: Հոգեբանարէն
բարդ էր Ձարեանցի դարը և կը պահանջէր
բարդ արուեստ: Սրինակ, Թումանեան,

Հոռու տաղերգուն կամ Ջարենցի նկատու-
մով՝ «Արարատը մեր քերթութեանն, մեզմ,
համեստ, բաղդատարար բարեկեցիկ, հան-
դարտ կեանք մը ունեցաւ: Ջարենց կը
նմանէր հրաքուխի մը վրայ սաւառնող
մրկահաւի մը: Նա, որ միշտ ուղից ազա-
նալ շունչը իր դարի», հակասական, ան-
հանգարտ կեանք մը ունեցաւ, նման իր
դարաշրջանին: Իր ժամանակի և ժողո-
վուրդի բարդ հոգեբանութիւնը կարելի չէր
արտայայտել Քուչակի մերկայարանոց,
միայն, և կամ նոյնիսկ Թումանեանի
«պարզ ու պոյժառ» ոճով:

Իր վերջին տարիները Եղիշէ Ջարենց
խորապէս զգաց իր արուեստի անբաւարա-
րութիւնը «Նոր արդու» հոգեբանութիւնը
արտայայտելու իր ճիգին մէջ: Ջարենց
փնտռեց, իր լեզուով՝ «որոնեց» նոր ար-
տայայտչական ձևեր, նորէն իր լեզուով՝
«ուներթ»:

Անցեալին հետեւած էր Թիւթուրխտ Մա-
յաքովքի օրինակին ու արտագրած ա-
ւելի քան խղճալի նմոյշներ: Քսանական
թուականներուն Ջարենց նորէն — որոնեց —
փնտռեց գտնել «սինթէթիկ բարդ արուեստ»
մը որ պիտի պատկերացնէր իր ատենի մար-
դու կնճռոտ հոգեբանութիւնը և միևնոյն
ատեն ուղից որ այդ արուեստը ըլլայ հաս-
կընալի՝ հասարակ ժողովուրդի կողմէ, ըլ-
լայ ժողովրդական: Ջարենցի որոնումները
նորէն զինքը առաջնորդեցին ուր որ սկսած
էր՝ «Ճէրեանի հետքով»: Մեծարենցի սան-
դուխով՝ Նարեկացիի շուրջ: Հասկնալի է,
որ Համայնավար Ջարենց պիտի չընդունէր
թէ նոր մարդը պատկերացնելու համար
ինքը՝ կ'օգտագործէր կրօնապաշտ կղերա-
կանի մը երանգապնակը, մանաւանդ երե-
սունական թուականներուն, երբ հակակրօն
բրբբականտան իր գագաթնակէտին հասած
էր Խորհրդային երկիրներուն մէջ:

1920-ին ես իմ անուշի մէջ «լուսապսակ»
ճակատով իրականացուած Նարեկացի,
տասնեւերկու տարի յիտոյ գրուած բանաս-
տեղութեան մը մէջ Ջարենցի կծու հեգ-
նանքին կ'ենթարկուի:

Ո, մուլախօս գպիրներ սեւ,
Դու, Շնորհալի, եւ դու Նարեկ,
Դու, մագաղաթեայ եւ համեմատելի,

Դու, զարհուրելի ինչպէս Խարեհ,
Դու, պատմութիւն, դու, անարեւ,
Որ սրճի համար դառնալ դարեհ
Կեցել էք դազող — պատեան բարե
Սև ողու համար — դմնեայ քառեր:

Շատ պարզ պիտի ըլլար եզրակացնել
թէ այս կարգի պարսաւագրներով, որոնք
ուղղուած են մեր մեծ կրօնական բանաս-
տեղներու հասցէին, Ջարենց Համայնա-
վարի մը տուրքը կը մատուցանէր իր ժա-
մանակին, իր միջավայրի տիրապետող գա-
ղափարաբանութեան: Բայց ով որ ուշի ու-
շով ուսումնասիրած է Ջարենցի վերջին երկը
— Դիրք Ճանապարհին — չի կրնար խուսա-
փիլ ուրիշ աւելի հիմնական վճիռէ մը, վճիռ
մը՝ զոր տուած են իրենք, Համայնավար
գրադատները: Այդ գիրքի հրատարակու-
թենէն անմիջապէս յետոյ, ձախակողմեան
քննադատները Ջարենցի անունին կպցուցին
իրենց հասարակ նախատական անկանները,
«Հակայեղափոխական», «Նացիոնալիստ»,
«Ներհիստ» և այլն: Որոշ է որ հայը Ջա-
րենցի մէջ սկսած էր ծառանալ, բողոքել,
ողբալ, նոյնիսկ լալ: Օր մը, Ջարենց պոյսի
եղած էր Դուրգէն Մահարիի հետ՝ «կոմա-
գու ծառուղիներից մէկում թնդում է վիթ-
խարի նաղարան» Մահարի կը գրէ, «ճշում
է գունճան և ազգային տարագրով պճնուած
երկտասարգներ պարում են Սասնայ, Մշտ
պարեր, Վահրամ Սրիստակէսեանի հովա-
ղեկավարութեամբ: Բազմութիւնը աղմկում
է, բոլորի դէմքերին շողում է ոգեւորու-
թիւնը, բոլորի աչքերը վառուում են ուրա-
խութիւնից: Թեւ քաշեց, Գնանք, լացս է
գալիս երբ տեսնում եմ այս պարերը, Ջա-
րենց կ'ըսէ: Հասկանում եմ, մի ամբողջ
ժողովրդից այս պարը մնաց: Ջարենցի
ողբերգական պար է, գնանք»:

